

CSERNICKSKÓ ISTVÁN

NYELV, NYELVTUDÁS ÉS NYELVHASZNÁLAT
KÁRPÁTALJÁN A TANDEM 2016 KUTATÁS
ADATAI ALAPJÁN

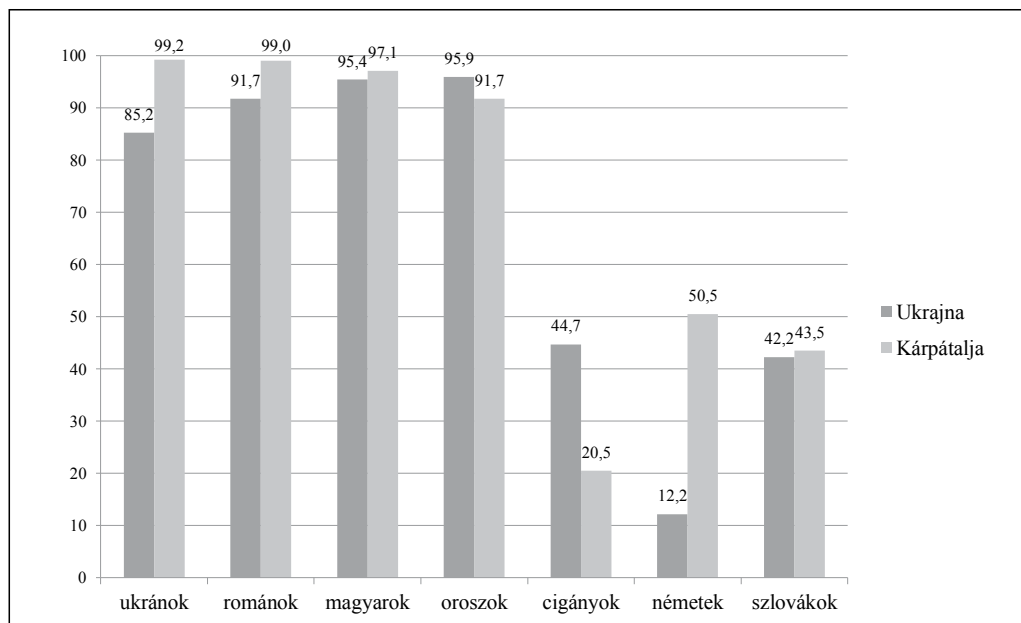
Anyanyelv és nemzetiség

A független Ukrajna történetének 2001-ben végzett első és mindeddig utolsó népszámlálása során a nemzetiség mellett az anyanyelvre és a nyelvtudásra is rákérdeztek.¹ A nemzetiségnél és az anyanyelvnél is csak egy nyelvet lehetett feltüntetni, és más beszélt nyelvként is csak egy nyelv megnevezésére volt lehetőség. Több szóba jöhető nyelv esetén azt kellett rögzíteni, amelyen a kérdezett a legjobban beszélt. A beszélni még nem tudó kisgyerekek számlálólapjára – az egyéb nyelveket nem beszélőkhöz hasonlóan – ebbe a rubrikába a „nem” beírás került. A magukat ukrán anyanyelvűnek vallók csupán egy további nyelv ismeretéről nyilatkozhattak. A nem ukrán anyanyelvűek jelölhették, hogy beszélnek-e az államnyelvet, illetve válaszolhattak arra a kérdésre is, hogy egyéb nyelven képesek-e „szabadon” beszélni.² A census adatai rámutatnak arra, hogy számos nemzetiség (köztük az ukránok) képviselőinek jelentős része nem az etnikumával megegyező nyelvet tekint anyanyelvének (1. táblázat). Az országos helyzethez képest Kárpátalján magasabb azoknak az aránya, akik saját nemzetiségükkel azonos nyelvet neveztek meg anyanyelvükként a 2001-es census során (1. ábra).

-
- 1 Kuras, Ivan F. – Pirozhkov, Serhyi I. (eds.): *First All-National Population Census: historical, methodological, social, economic, ethnic aspects*. State Statistic Committee of Ukraine and Institute for Demography and Social Studies: Kyiv, 2004.
- 2 Csernicskó István – Molnár József: Valós és/vagy konstruált valóság az ukránai népszámlálásokban. *Regio*, 2015. 23 (3). 46–79.

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	Fő	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31 970 728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328 152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278 588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32 577 468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7 993 832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5 544 729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735 109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14 273 670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1 129 397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260 367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1 389 764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48 240 902	100

1. táblázat: Nemzetiség és anyanyelv összefüggései Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján

1. ábra: Nemzetiség és anyanyelv egybeesése Ukrajnában, illetve Kárpátalján a 2001-es census adatai alapján (%)

A Tandem 2016 kutatás során a kérdőívet magyarul kitöltők (magyar almintá) közül 368 fő (92,0%) tekintette magát elsősorban magyar nemzetiségűnek. Közülük 354-en (96,2%) egyben magyar anyanyelvűnek is vallották magukat. A magyart anyanyelvi szinten beszélők száma alig volt magasabb a magyar nemzetiségűek számánál. A kérdőívre magyarul válaszolók közül 370-en (92,5%) válaszolták azt, hogy magyar anyanyelvűek. A magyart anyanyelvként beszélők közül 354-en (95,7%) egyben (elsősorban) magyar nemzetiségűnek tartották magukat. A magyar mintában tehát a nemzeti és nyelvi azonosságtudat szoros kapcsolatot mutat: a magyar nemzetiség és anyanyelv egybeesése, egyezése jelentős.

A kérdőívet ukrán nyelven kitöltők között (ukrán almintá) szintén erős az összefüggés a nemzetiség és az anyanyelv között. Közülük 729 adatközlő (91,1%) tekintette magát elsősorban ukrán nemzetiségűnek, és köztük 663 fő (90,9%) egyszersmind anyanyelvként beszélt az ukránt. Összesen az almintában 685 fő (az ukránul megkérdezettek 85,6%-a) volt ukrán anyanyelvű, és közöttük 663 személy (96,8%) egyben (elsősorban) ukrán nemzetiségűnek is tartotta magát.

A magyar almintában 28 megkérdezett (6,9%) elsősorban ukrán nemzetiségűnek, az ukrán almintában pedig 39 adatközlő (4,9%) elsősorban magyar nemzetiségűnek tartotta magát.

A fenti adatok arra világítanak rá, hogy a 2001-es census során rögzített országos adatokhoz képest Kárpátalján jóval szorosabb az összefüggés a nemzetiség és anyanyelv között: a kárpátaljaiak meghatározó többsége nemzetiségével megegyező nyelvet tekint anyanyelvűnek. Kutatásunknak ez az eredménye alátámasztja a 2001-es népszámlálás hivatalos kárpátaljai eredményeit.

Nyelvtudás

A nyelvtudás szintje

A 2001-es népszámlálás adatai alapján Ukrajna lakosságának 56,84%-a anyanyelvén kívül még legalább egy nyelven „szabadon beszél”-t. Ez az arány a városban élők körében 63,2%, a falusi lakosok között 43,9% volt.³ Mivel az adatok között a csecsemők és az agastyánok nyelvtudása is szerepel, Lozyns’kyi becslései szerint a felnőtt népesség 80%-a beszélt anyanyelve mellett még (legalább) egy nyelvet szabadon.⁴

3 Lozyns’kyi, Roman: *Мовна ситуація в Україні*. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка: Львів, 2008, itt: 246.

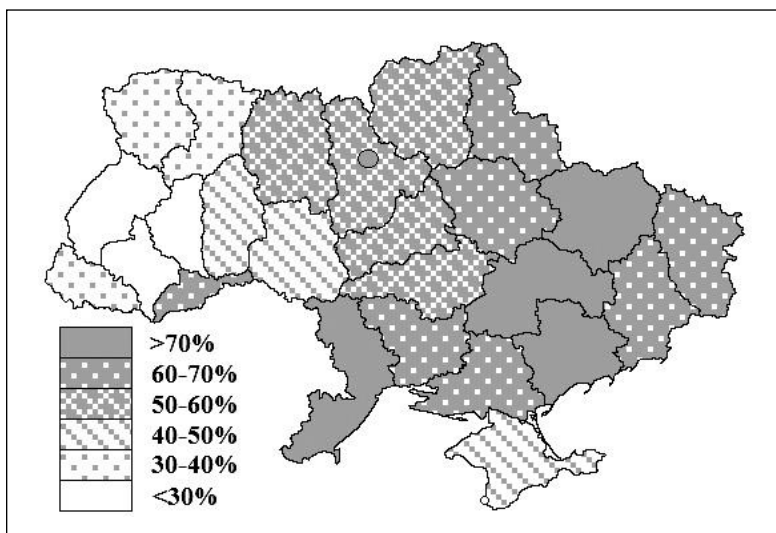
4 Uo. 254.

Az ország lakosságának 87,8%-a beszélt ukránul, 67,7%-a pedig oroszul 2001-ben (2. táblázat). Az orosz nemzetiségűek 58,8%-a rendelkezett ukrán nyelvtudással, az ukránoknak pedig az 58,1%-a tudott oroszul a census adatai szerint.⁵

Fő		Beszél ukránul		Beszél oroszul	
		Az összlakosság %-ában	Fő	Az összlakosság %-ában	Fő
Összesen		87,84	42 374 848	67,71	31 698 051
Ebből	Anyanyelvként	67,53	32 577 468	29,59	14 273 670
	Másodnyelvként	20,31	9 797 380	36,12	17 424 381

2. táblázat: Az ukrán és az orosz nyelvet „szabadon beszélők” száma és aránya Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján⁶

Jóval több az anyanyelvük mellett még egy nyelvet (rendszerint az ukránt) beszélők aránya az ország keleti (főként oroszok lakta) területein, mint a (túlnyomórészt ukrán) nyugati végeken (2. ábra).

2. ábra: Az anyanyelvük mellett még (legalább) egy nyelvet „szabadon beszélők” aránya Ukrajnában a 2001-es census adatai alapján (%)⁷

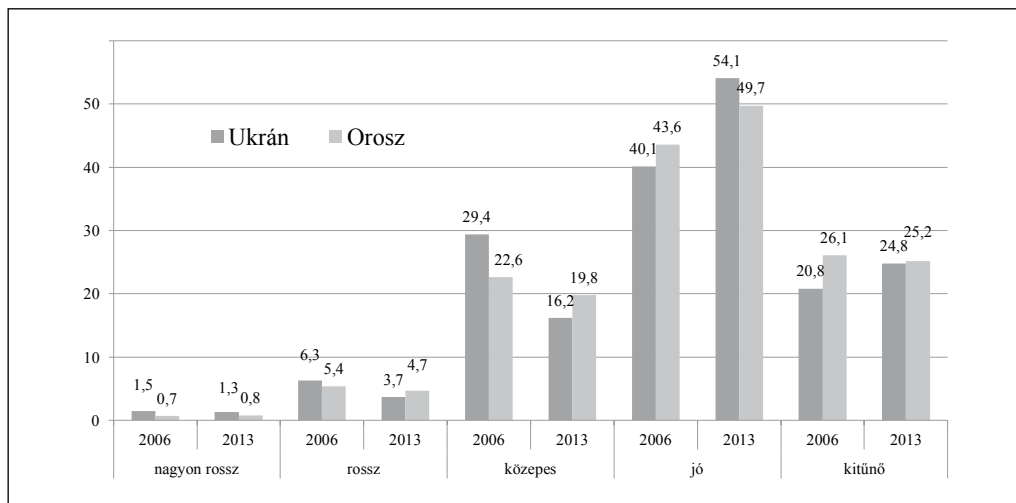
5 Uo. 202. és 206.

6 Uo. 199–200. és 214–215.

7 A térképet Molnár József készítette az alábbi munka alapján: Lozyns'kyi, 2008. *Мовна ситуація в Україні*, i.m. 246.

Különböző szociológiai kutatások szintén a kétnyelvűség széleskörű elterjedtségét rögzítik az országban. Egy 2006-ban országos reprezentatív mintán végzett kutatás szerint például a megkérdezettek 55,5%-a vallotta ukrán, 32%-a orosz, 1,4%-a pedig egyéb anyanyelvűnek magát, miközben az ukrán–orosz kettős anyanyelvűek aránya 11,1% volt.⁸ 2013-ban egy hasonló kutatás során ezeket az adatokat nyerték a kutatók: az adatközlők 50,9%-a ukrán, 21,2%-a orosz, 4,7%-a egyéb anyanyelvű volt, és 23,2% vallotta egyszerre ukrán és orosz anyanyelvűnek magát.⁹

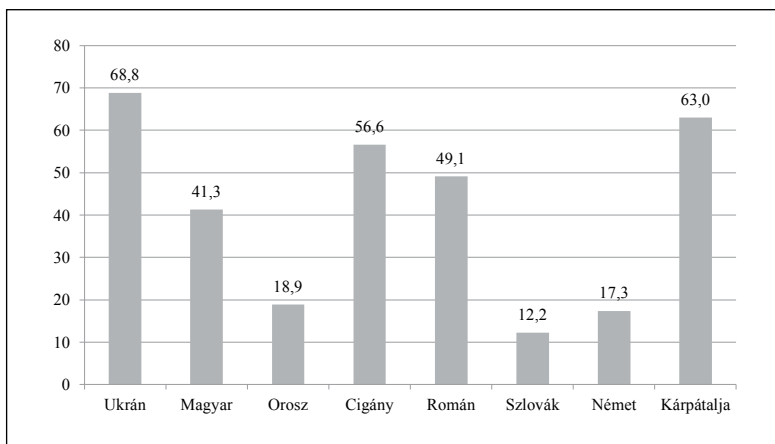
Az említett kutatások során az adatközlők nyelvtudására is rákérdeztek. 2006-ban a válaszadók 60,9%-a értékelte úgy, hogy ukrán nyelvismeretének szintje jó vagy kitűnő; orosz nyelvtudásáról 69,7% nyilatkozott ugyanígy.¹⁰ 2013-ban 78,9% vélte úgy, hogy jól vagy kiválóan beszél az államnyelvet, s ugyanezt a választ adta az orosz kapcsán 74,9%.¹¹ Sokkal alacsonyabb az ukrán és orosz nyelvet nagyon rosszul és rosszul beszélők aránya (3. ábra).

3. ábra: Az ukrán és az orosz nyelv ismeretének foka önbevallás alapján Ukrajnában egy 2006-ban és 2013-ban végzett kérdőíves kutatás adatai alapján (%)¹²

- 8 Besters-Dilger, Juliane (ed.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”: Київ, 2008. 358.; Ugyanő (ed.): *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Peter Lang: Frankfurt am Main, 2009. 371–395.
- 9 Besters-Dilger, Juliane: Регіональна мовна диференціація України: ознаки стійкості і змін (на матеріалі Всеукраїнського опитування 2013 року). *Мова і суспільство* 2014. 5. 70–78. itt: 74.
- 10 Besters-Dilger (ed.), 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, i.m. 356.; Ugyanő (ed.), 2009. *Language policy and language situation in Ukraine*, i.m. 371–395.
- 11 Besters-Dilger, 2014. Регіональна мовна диференціація України, i.m. 75–76.
- 12 Az ábra az alábbi munkák alapján készült: Besters-Dilger (ed.), 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*, i.m. 356.; Ugyanő (ed.), 2009. *Language policy and language situation in Ukraine*, i.m. 371–395.; Ugyanő, 2014. Регіональна мовна диференціація України, i.m. 70–78.

A 2001-es census adatai szerint Kárpátalja lakosságának jelentős része csak anyanyelvén beszélt; az egynyelvűek aránya az ukrán nemzetiségűek között volt messze a legmagasabb (68,8%). A magyar nemzetiségűeknek 41,3%-a csak anyanyelvén volt kommunikációképes (4. ábra).

4. ábra: A csak anyanyelvükön beszélők aránya Kárpátalján nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás adatai alapján (%)

A Kárpátalja területén (is) lebonyolított két legutóbbi census (1989 és 2001) adatai szerint a kárpátaljai lakosságnak 1989-ben 18%-a, 2001-ben 17%-a nem beszélt az ukrán nyelvet, s még nagyobb volt azoknak az aránya, akik nem beszéltek oroszul (1989-ben 41%, 2001-ben 95%), illetve magyarul (1989-ben 86%, 2001-ben 84%) (3. táblázat). Mindez azt jelenti, hogy „Kárpátalján nincs közös nyelv. Egyetlen olyan nyelv sincs a régióban, melyet kortól, nemtől, iskolázottságtól, lakóhelytől, vallástól függetlenül mindenki ismer”.¹³

Nyelvek	Anyanyelvként beszélik		Másodnyelvként beszélik		Összesen beszélik		Nem beszélik	
	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben
Ukrán	78,10	81,00	3,86	1,57	81,96	82,57	18,04	17,43
Magyar	13,38	12,65	1,00	3,08	14,39	15,74	85,61	84,26
Orosz	4,99	2,90	53,79	2,62	58,78	5,52	41,22	94,48

3. táblázat: Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (az összlakosság %-ában)

13 Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó: Budapest, 2013. 524. Lásd még: Csernicskó István – Ferenc Viktória: Hegemonic, regional, minority and language policy in Subcarpathia: a historical overview and the present-day situation. *Nationalities Papers*, 2014. 42 (3). 399–425.; Csernicskó István – Laihonon, Petteri: Hybrid practices meet nation-state language policies: Transcarpathia in the twentieth century and today. *Multilingua*, 2016. 35 (1). 1–30.

A korábbi szociolingvisztikai kutatások adatai szerint a kárpátaljai magyarok államnyelvi és idegen nyelvi nyelvtudása alacsonyabb szintűnek bizonyult, mint a Magyarországgal szomszédos országokban élő más magyar nemzetrészek körében mért nyelvtudásszint.¹⁴

A TANDEM 2016 vizsgálat adatai rámutatnak, hogy a kárpátaljai ukránok és magyarok nyelvismerete rendkívül változatos (4. táblázat). A kérdőívet magyarul kitöltők nyelvtudására jól illik Kiss Jenő jellemzése:¹⁵

„A határainkon kívül élő magyarok [...] – nem sok, de nem pontosítható kivételt nem tekintve – immár mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik, vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélik, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélik.”

	magyarul		ukránul		oroszul	
	ukrán almintá	magyar almintá	ukrán almintá	magyar almintá	ukrán almintá	magyar almintá
5) anyanyelve	6,6	92,6	85,8	10,3	4,1	2,3
4) jól, helyesen beszél és ír	3,4	3,0	8,7	19,3	34,3	18,8
3) jól beszéli, kisebb hibákkal	2,8	3,0	2,4	25,0	32,3	26,3
2) beszél, de kifejezési nehézségekkel	4,6	1,1	1,2	27,1	11,4	20,7
1) érti, de nem beszéli	21,5	0,1	0,5	12,9	9,0	17,1
0) nem érti és nem is beszéli	58,0	0,1	0,3	5,3	7,1	14,5

4. táblázat: Az ukrán és magyar almintá nyelvtudása (%)

Egymás nyelvének ismerete

Ha a kérdőív nyelvtudásra vonatkozó kérdéskategóriáinak számbeli értéket tulajdonítunk, kiszámíthatók a minta ukrán, illetve magyar részének átlagos nyelvtudásszintjei. A *nem érti és nem beszéli* kategória 0 értéket kapott (hiszen azt fedi, hogy az adatközlő egyáltalán nem rendelkezik értékelhető nyelvtudással az adott nyelven), az *anyanyelve* kategória pedig a legmagasabb, 5-ös értéket kapta (5. táblázat).

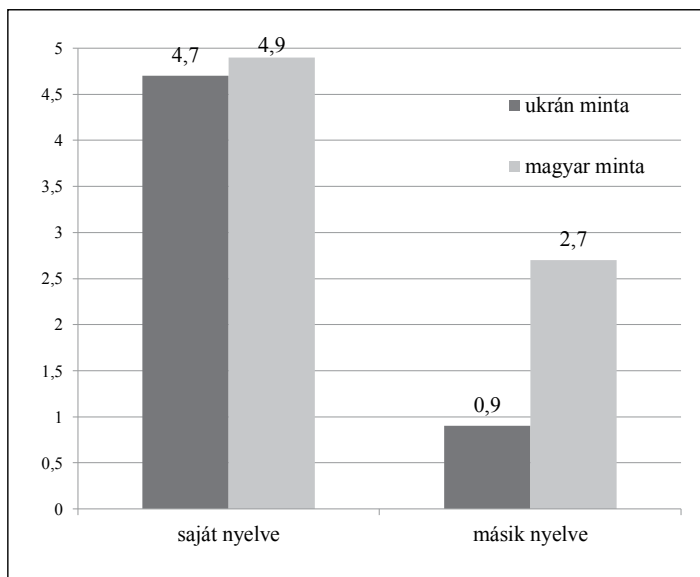
14 Összefoglalóan lásd: Csernicskó, 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek*, i.m. 26–49. Beregszászi Anikó: Idegennyelv-oktatásunk gondjairól és feladatairól szociolingvisztikai nézőpontból. In: Huszti Ilona (szerk.): *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola: Ungvár, 2004. 10–20.

15 Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó: Budapest, 1995. 217.

számbeli érték	nyelvtudás szintje a kérdőívben
0	Nem érti és nem is beszél
1	Érti, de nem beszél
2	Beszéli, de kifejezési nehézségekkel
3	Jól beszél, kisebb hibákkal
4	Jól, helyesen beszél és ír
5	Anyanyelve

5. táblázat: A kérdőívben szereplő nyelvtudásszinteknek tulajdonított számbeli érték

Ha az 5. táblázatban jelölt értékek alapján számítunk átlagokat, akkor kiderül, hogy a minta ukrán és magyar része gyakorlatilag azonos szinten, *anyanyelvként* beszéli saját nyelvét (az ukránok az ukránt, a magyarok a magyart). A kérdőívet ukránul kitöltők átlagosan az *érti, de nem beszél* szinten ismerik a magyar nyelvet. A magyarul válaszolók ukránnyelvtudása ennél valamivel magasabb szintű. A minta magyarul megkérdezett része önbevallás szerint átlagosan *jól beszél, kisebb hibákkal* az államnyelvet (5. ábra).

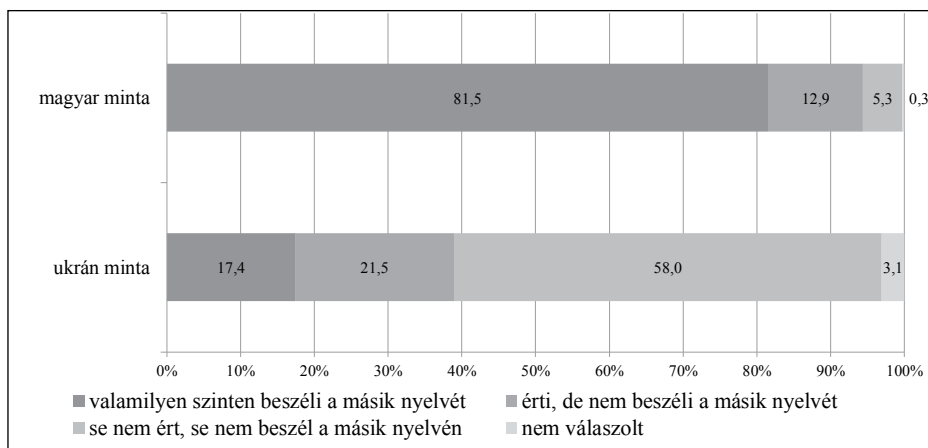

5. ábra: Egymás nyelvének ismerete az ukrán és a magyar almintában
(hatfokú skálán kapott átlagok, ahol 5: anyanyelvi szinten beszél, 0: nem érti és nem is beszél)

Az ukrán almintának mindössze 24,6%-a elégedett magyar nyelvtudásának jelenlegi szintjével, és 52,9% szeretne jobban megtanulni magyarul; a kérdőívet ukránul kitöltők

jelentős része azonban egyelőre bizonytalan: nem tudja, szüksége lehet-e valaha a magyar nyelvre. Bizonyára ezzel van összefüggésben, hogy körükben 22,5% a kérdésre nem válaszolók aránya. A magyarul megkérdezettek abszolút többsége, 56,5%-a elégedett ukrán nyelvtudásának szintjével, 42,7% azonban szeretné fejleszteni az államnyelvi ismereteit (a nem válaszolók, bizonytalanok aránya 0,6%).

Az ukrán almintá 58,0%-a *nem ért és nem is beszél* magyarul. Ha figyelembe vesszük azokat is, akik értenek ugyan, ám nem beszélnek magyarul (21,5%), akkor az ukránul megkérdezettek csaknem kétötöde (38,9%-a) ért magyarul, és 17,4% valamilyen szinten beszél is a magyar nyelvet. A magyar almintában 5,3%-os az ukrán nyelvet egyáltalán *nem értők és nem beszélők* aránya. A kérdőívet magyarul kitöltők között az Ukrajna államnyelvét *nem értők és nem beszélők*, illetve *értők, de nem beszélők* (12,9%) együttes aránya 18,2%; tehát a magyar almintá 81,5%-a ilyen vagy olyan szinten, de beszél ukránul (6. ábra).

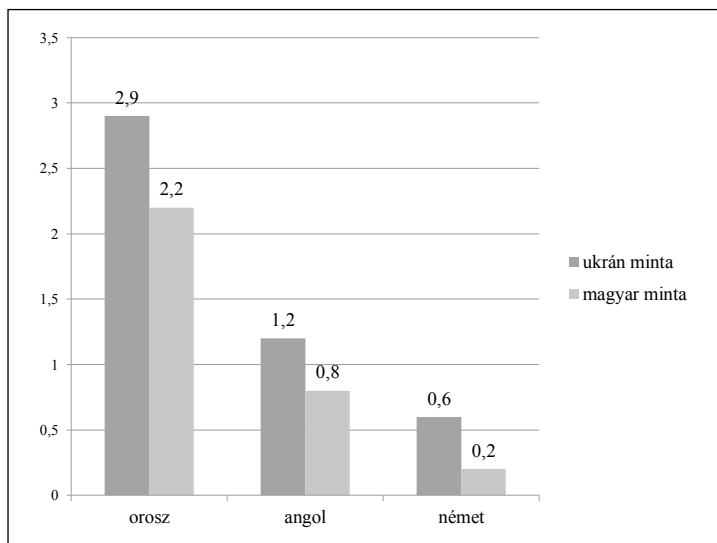

6. ábra: A magyar nyelvet beszélők/nem beszélők aránya az ukrán, valamint az ukrán nyelvet beszélők/nem beszélők hányada a magyar almintában (%)

Amint az 5. és 6. ábrán is láthatjuk, a magyarok körében sokkal nagyobb azoknak az aránya, akik ismerik a másik közösség, ez esetben az ukránok nyelvét, illetőleg az ukránok között jóval kevesebben beszélnek magyarul. Ha figyelembe vesszük, hogy (a) Kárpátalján az ukrán nemzetiségűek és anyanyelvűek abszolút többséget alkotnak, és (b) Ukrajna államnyelve az ukrán, melyet 1991 óta minden oktatási intézményben kötelezően oktatnak, ez az eredmény nem meglepő.

Egyéb nyelvek ismerete

Ha az Ukrajnában és Kárpátalján máig sajátos helyzetű orosz, illetve az olyan idegen nyelvek ismeretének szintjét vizsgáljuk meg, mint az angol és a német, kiderül, hogy az ukrán almintá statisztikailag szignifikánsan magasabbra értékeli ezen nyelvek ismeretét, mint a magyar (7. ábra). Az idegen nyelvek (angol és német) ismeretének átlagos szintje a teljes mintában nagyon alacsony. A kutatásunkban részt vett átlagos ukrán adatközlő *ért, de nem beszél* angolul, és *nem ért, nem beszél* németül. A magyar minta angol nyelvtudásának átlaga *ért, de nem beszél*, németül pedig *nem ért, nem beszél* a kárpátaljai magyar átlag. A kérdőívet ukránul kitöltők között 7,1%, a magyarul válaszolóknál pedig 14,5% azoknak az aránya, akik (már) egyáltalán *nem értik és nem beszélnek* a volt Szovjetunió egykor kiemelt helyzetű nyelvét, az orosz. A megkérdezetteknek abszolút többsége azonban (még) rendelkezik valamilyen szintű orosz nyelvtudással.

7. ábra: Az ukrán és a magyar almintá idegennyelv-ismerete (hatfokú skálán kapott átlagok, ahol: 5: anyanyelvi szinten beszélő, 0: nem érti és nem is beszélő)

Az orosz nyelv ismeretének (vagy épp nem ismeretének) elterjedtsége és szintje Ukrajnában, és ezen belül Kárpátalján elsősorban gazdasági szempontból érdekes. Az orosz nyelv ugyanis – amely a Szovjetunió széthullása után szinte teljesen eltűnt az egykori szovjet érdekszférából¹⁶ és részben Kárpátaljáról is – ismét elkezdett megjelenni a tágabb régió-

16 Pavlenko, Aneta: Multilingualism in Post-Soviet Countries: Language Revival, Language Removal, and Sociolinguistic Theory. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2008. 11 (3–4). 275–314.

ban: például a balti államokban,¹⁷ de még Magyarországon is.¹⁸ Ryazanova-Clarke szerint az orosz nyelv ismét megfigyelhető terjedése Oroszországon kívül annak transznacionális gazdasági értékével magyarázható.¹⁹ A posztszovjet térségben a gazdaság bizonyos szegmenseiben (például a turizmusban) így az orosz bizonyos fókig még mindig betölti a *lingua franca* (azaz a közvetítő nyelv) szerepét.²⁰ Ukrajnában pedig – ahol az orosz nyelvnek ma is jelentős társadalmi és gazdasági szerepe van – a kutatások tanúsága szerint „csaknem minden ukránnak, aki pénzt akar keresni, tudnia kell oroszul”.²¹

Kárpátalja magyarlakta vidékeinek nyelvi tájképét elemző tanulmányok rámutattak arra, hogy a Kárpátaljára érkező szláv turisták jelentős része az orosz nyelvet használja, többek között a helyi magyarokkal érintkezve is.²² Arra is rávilágítottunk azonban, hogy mivel „az orosz nyelv használata az elmúlt negyedszázadban visszaszorult Kárpátalján, az iskolákban sem oktatják, felnőtt egy generáció, amely nem feltétlenül ismeri a sztenderd orosz”.²³ Ez pedig gazdasági hátrányokkal jár a kárpátaljai munkavállalók számára, például a szintén főként orosz ajkú vendégek által látogatott kaszonyi termálfürdőben.²⁴ A nyelvtudás alacsony szintje (legyen szó akár az ukrán, akár az orosz, de különösen a globális angol nyelvről) jelentősen rontja a kárpátaljai magyarok munkaerő-piaci pozícióit, és mobilitási esélyeit, lehetőségeit is szűkíti. Az oktatási eredmények elemzése alapján úgy tűnik, a kárpátaljaiak (függetlenül attól, hogy ukrán vagy magyar anyanyelvűek) idegennyelv-tudásának alacsony szintje a közeljövőben sem növekszik érdemben. Az Ukrajnában 2008-ban bevezetett külső független tesztelés (ZNO) adatait elemezve kiderült, hogy „Ha azoknak a

17 Marten, Heiko F. – Ladziņa, Sanita – Pošeiko, Solvita – Murinska, Sandra: Between old and new killer languages? Linguistic transformation, lingua francae and languages of tourism in the Baltic states. In: Hélot, Christine – Barni, Monica – Janssens, Rudi – Bagna, Carla (eds.): *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change*. Peter Lang: Frankfurt am Main, 2012. 289–308.; Pavlenko, Aneta: Russian-friendly: how Russian became a commodity in Europe and beyond. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2015. Letöltés helye: <http://dx.doi.org/10.1080/13670050.2015.1115001>; letöltés ideje: 2017. 01. 27.

18 Bátyi Szilvia: Hévíz: nyelvi tájkép orosz ecsettel. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2014. XIV (1–2). 21–34.

19 Ryazanova-Clarke, Lara: Introduction: The Russian Language, Challenged by Globalisation. In: Uő (szerk.): *The Russian Language outside the Nation*. Edinburgh University Press: Edinburgh, 2014. 1–32.

20 Pavlenko, Aneta: Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics*, 2006. 26. 78–99.; Ugyanő: Multilingualism in Post-Soviet successor states. *Language and Linguistics Compass*, 2013. 7 (4). 262–271.

21 Rybka, Antonina: Українська мова й комерція: несумірність чи перспектива. Портал мовної політики, 2016. 03. 28. Letöltés helye: <http://language-policy.info/2016/03/ukrajinska-mova-j-komertsiya-nesumirnist-chy-perspektyva/>; letöltés ideje: 2017. 01. 27.

22 Csernicskó István: A dinamikusan változó nyelvi tájkép: Kárpátalja példája. *Acta Humana: Hungarian Centre for Human Rights Publications*, 2016. III (3). 91–105.; Csernicskó – Laihonon, 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies, i.m. 1–30.; Karmacsai Zoltán: A nyelvi tájkép változásának egy aspektusa. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás*. RIK-U: Ungvár, 2017. 54–60.

23 Csernicskó, 2016. A dinamikusan változó nyelvi tájkép, i.m. 91–105.

24 Csernicskó – Laihonon, 2016. Hybrid practices meet nation-state language policies, i.m. 1–30.

tanulóknak az arányát vesszük figyelembe, akik nem érték el a továbbtanuláshoz minimálisan előírt 124 pontos határt, akkor azt láthatjuk, hogy 2012-ben a Kárpátalja oktatási intézményeiben végzett fiatalok minden tantárgyból lényegesen rosszabbul teljesítettek, mint az országos átlag. Különösen kirívó a kárpátaljaiak leszakadása francia, német, angol, orosz és ukrán nyelvből. Egy évvel később némiképp jobbak vidékünk iskoláinak eredményei [...], a nyelvekből tett vizsgák eredményei azonban ebben az évben is jelentősen gyengébbek, mint az ukránai átlag. A 2014-es adatokat pedig akár előrelépésként is érzékelhetnénk, [...] orosz és francia nyelvből, illetve ukrán nyelv és irodalomból azonban továbbra is jelentősen le vagyunk maradva az ukránai átlagtól”.²⁵

Nyelvhasználat

Az ukránai nyelvi helyzetről számos összefoglaló elemzés készült. A kutatók körében konszenzus van abban, hogy Ukrajnában két nagy nyelv uralja a nyelvhasználati színterek legnagyobb részét: az ukrán és az orosz.²⁶ Bilaniuk szerint „Ukrajnában mindenki kétnyelvű, különböző mértékben”.²⁷ Amint a fentiekben láttuk, bizonyos megkötésekkel ez Kárpátaljára is érvényes.

A nyelvek használata a különböző nyelvhasználati színtereken számtalan kutatás tárgya Ukrajnában. Az ország különböző régióban más-más nyelv használata dominál a mindennapokban.²⁸ Nyugat-Ukrajnában és az ország középső részén egyértelműen az ukrán a leggyakrabban használt nyelv. Északkeleten kissé az orosz felé billen a mérleg nyelve, és sokan használják a szurzsikot.²⁹ Kelet- és Dél-Ukrajnában azonban az ukrán nyelv használati

25 Csernicskó István: A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép*. Autdor Shark: Ungvár, 2015. 13–26. itt: 16.

26 Besters-Dilger (ed.), 2008. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні, i.m.*; Ugyanő (ed.), 2009. Language policy and language situation in Ukraine, i.m.; Bowring, Bill: The Russian Language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: Lara Ryazanova-Clarce (ed.): *The Russian Language Outside the Nation*. Edinburgh University Press: Edinburgh, 2014. 56–78.; Shumlianskyi, Stanislav: Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language*, 2010. 201. 135–161.

27 Bilaniuk, Laada: Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language*, 2010. 210. 105–133, itt: 109.

28 Csernicskó István: A kétnyelvű Ukrajna. In: Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvhasználat, kétnyelvűség. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból II.* Autdor-Shark: Ungvár, 2016. 13–44.

29 Az ukrán értelmező szótárak szerint a szurzsik [суржик] szó első jelentése: rozs és a búza, vagy rozs és árpa, esetleg árpa és zab keveréke. Maszenko, Larisa: *Написи з соціолінгвістики*. Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”: Київ, 2010. 68.; Ugyanő: *Суржик: між мовою і язиком*. Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”: Київ, 2011. 4–6.; Bernsand, Niklas: Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology. *Berliner Osteuropa Info*. 2001. 17. 38–47.

aránya nagyon alacsony, az orosz messze a leggyakrabban használatos nyelv. A kutatások adatai alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az orosz, mind az ukrán nyelv használati köre széles körű, a társadalom jelentős része mindkét nyelvet használja.

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatási program keretében azonos szempontok szerint vizsgálták kutatók Trianon nyelvi következményeit.³⁰ Egyebek mellett azt is megvizsgálták, hogy a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar közösségek milyen nyelveket használnak különböző élethelyzetekben. A kutatási program egyik legfőbb ide vonatkozó tanulsága, hogy *„A templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél, de a lakásból kilépve egyre kevesebben használják a magyart. [...] A családban alacsony, a nyilvános helyzetekben magas az államnyelv használati aránya”,* illetve hogy *„valamennyi régióban azonos színtereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Azt is megfigyelhetjük, hogy minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális színterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe, és esik a magyar nyelvet jelölő”*.³¹

A TANDEM 2016 adatai egyrészt alátámasztják, másrészt árnyalják a fent említett kutatások eredményeit. Amint az a 7. és 8. táblázatban látszik, Kárpátalján teljesen természetes, hogy egyazon helyzetben több nyelv is használatos: mind az ukrán, mind a magyar alminta nyelvhasználatára az jellemző, hogy szinte minden beszédhelyzetben több nyelven beszélnek, írnak, olvasnak az adatközlők.

Érdekes, hogy az ukrán mintában az ukrán nyelv (a szomszédokkal, barátokkal és iskolatársakkal való kommunikációt és a bevásárlást kivéve) szinte minden helyzetben 80% fölötti arányban megjelenik. Az államnyelv használati aránya egyértelműen a hivatalokban a legmagasabb: itt az ukránul megkérdezettek 92%-a használja az ukrán nyelvet. Kárpátalján tehát az ukrán nyelv betölti államnyelvi funkcióját, egyértelműen dominál a hivatali életben.

A magyar nyelv előfordulása a barátokkal és a szomszédokkal folytatott érintkezésben, valamint tévézéskor a leggyakoribb: az ukrán mintában csupán ezeken a helyzetekben használja az adatközlők több, mint tizede nyelvünket. S bár a Szovjetunió már 25 éve széthullott, és annak ellenére, hogy a Krím 2014-es orosz annexiója és az ország keleti részein kitört fegyveres konfliktus következményeként az orosz nyelvű rádió- és tévéadásokat betiltották Ukrajnában, az orosz nyelv megjelenése épp a televízió-nézés, valamint az interneten és a közösségi oldalakon történő böngészés terén a legmagasabb (6. táblázat). Abban, hogy a kérdőívet ukránul kitöltők 27,2%-a szokott oroszul is tévézni, az is közrejátszhat,

30 Kontra Miklós: Sorozatszerkesztői előszó. In: Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely: Budapest, 1998. 13–15.

31 Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint: Ungvár, 2004. 62–63.

hogyan az ukránjai tévéadókat műsorainak jelentős része kétnyelvű; gyakran egyazon műsoron belül ukrán és orosz nyelven is beszélnek a műsorvezetők, vendégek, riportalanyok.³² Az adatokból az is látható, hogy a kárpátaljai ukránok körében az orosz nyelv funkcionális megterheltsége, előfordulási gyakorisága valamivel magasabb, mint a magyar nyelv: a vizsgált helyzetek többségében az ukrán adatközlők gyakrabban használják az orosz, mint a magyart (6. táblázat).

	Ukránt	Magyart	Oroszt
Munkahelyen	85,9	8,7	8,5
Bevásárláskor	78,5	9,4	6,7
Orvosnál	88,8	3,8	5,3
Hivatalokban	92,0	3,6	2,9
A szomszédokkal	69,4	14,0	12,7
Barátokkal	69,1	16,2	16,2
Iskolatársakkal iskolán kívül	72,5	8,8	11,3
Tv-nézéskor	86,1	12,4	27,2
Újságolvasáskor	87,8	7,9	18,3
Rádió hallgatásakor	87,3	7,8	18,8
Internetes oldalak böngészésekor	87,5	8,8	34,0
Facebookon és más közösségi oldalakon	88,6	9,3	32,8

6. táblázat: Az ukrán, a magyar és az orosz nyelv megjelenési gyakorisága különböző nyelvhasználati színtereken az ukrán almintában (a kérdésre válaszolók %-ban)

Adataink alapján kitűnik, hogy a kárpátaljai magyarok az ukrán függetlenség negyedszázada alatt az orosz mint hivatalos/hivatali nyelv használatáról fokozatosan áttértek az ukrán nyelv használatára azokban a helyzetekben, ahol nem használhatják (kizárólag) a magyar nyelvet: az államnyelv használati gyakorisága messze meghaladja az orosz nyelv előfordulási gyakoriságát.³³ Az is látható ugyanakkor, hogy a magyar almintán nyelvhasználatát tekintve egyértelműen magyar domináns: két helyszín kivételével a magyar nyelv

32 Bilaniuk, 2010. Language in the balance, i.m.

33 Csernicskó István: Az ukrán és az orosz nyelv használati gyakoriságáról a kárpátaljai magyar közösségben. In: Ugyanő (szerk.): *Nyelvek, emberek helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. PoliPrint: Ungvár, 2010. 86–100.

megjelenési gyakorisága magasabb, mint az ukráné; az államnyelvet csak a hivatalokban és az orvosnál használják többen, mint a magyart. Jól látszik az adatokból az is, hogy a kárpátaljai magyar közösség információs terét is a magyar nyelv dominálja: tévzés, újságolvasás, rádiózás, internetezés, illetve a közösségi hálók használata közben a legmagasabb a magyar nyelv előfordulásai aránya (7. táblázat). Ezek az eredmények megegyeznek a kárpátaljai magyar közösségben végzett korábbi szociolingvisztikai kutatások adataival.³⁴

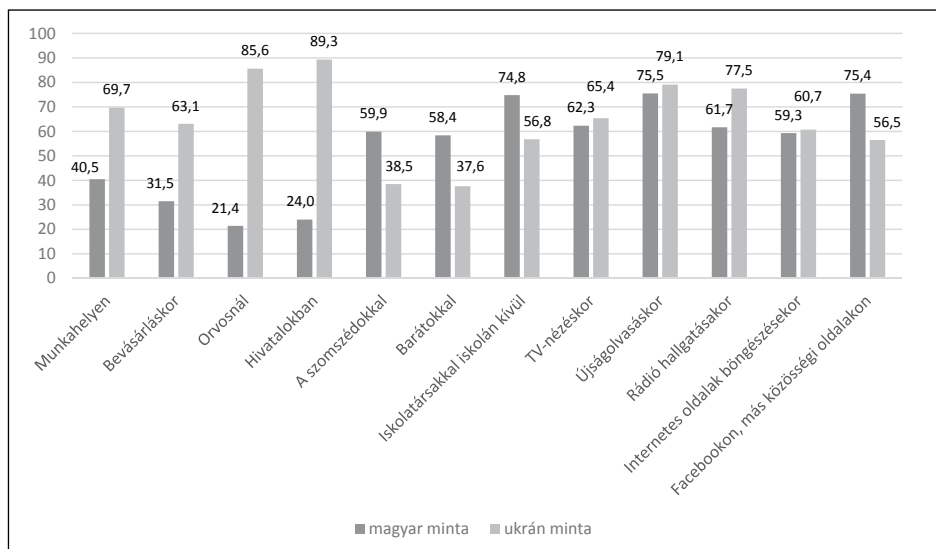
	Ukránt	Magyart	Oroszt
Munkahelyen	46,3	84,2	15,0
Bevásárláskor	52,1	83,4	13,3
Orvosnál	64,8	62,0	12,2
Hivatalokban	61,4	53,6	12,4
A szomszédokkal	28,4	86,8	5,9
Barátokkal	27,5	88,4	7,9
Iskolatársakkal iskolán kívül	25,3	90,3	3,5
Tv-nézéskor	35,3	95,4	10,1
Újságolvasáskor	25,2	94,2	5,2
Rádió hallgatásakor	38,0	92,5	5,5
Internetes oldalak böngészésekor	33,7	93,6	12,0
Facebookon és más közösségi oldalakon	21,4	92,4	6,0

7. táblázat: Az ukrán, magyar és az orosz nyelv megjelenési gyakorisága különböző nyelvhasználati színtereken a magyar almintában (a kérdésre válaszolók %-ban)

A 8. ábrán úgy jelenítettük meg az adatokat, hogy csak azoknak az arányát láthatjuk, akik az egyes szituációkban kizárólag egy nyelvet használnak: az ukrán almintá adatközlői csak az ukránt, a magyaré csupán a magyart, más nyelv vagy nyelvek nélkül. Az adatokból kiderül, hogy az Ukrajna államnyelvét használók statisztikailag szignifikánsan több helyzetben és nagyobb arányban használhatják kizárólag az ukrán nyelvet (amely túlnyomó többségük anyanyelve), és általában nem kényszerülnek arra, hogy más nyelvet is használjanak. Látható, hogy a kizárólag a magyar nyelvet használók aránya csak az informális, a

34 Csernicskó, 1998. A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján), i.m. 152–159.; Molnár Anita: Az alapadatok. In: Csernicskó (szerk.), 2010. Nyelvek, emberek helyzetek, i.m. 62–68.

magánszférához sorolható helyzetekben kimagasló. A magyarok csupán a szomszédokkal, a barátokkal, az iskolatársakkal és a közösségi hálón történő kommunikáció során használják az ukrán minta adatközlőinél gyakrabban kizárólag a magyar nyelvet (8. ábra).

8. ábra: Az anyanyelv kizárólagos megjelenése különböző nyelvhasználati színtereken az ukrán és a magyar almintában

A turisztikai útvonalakat propagáló Lonely Planet oldalon úgy jelenik meg Kárpátalja, mint amely „*olvasztótégléye a magyar, a szlovák, az ukrán és a roma kultúráknak, és lenyűgöző társadalmi elegy. Otthona Ukrajna legjobb vörösborainak és a legáthatolhatatlanabb nyelvjáráásoknak (a helyiek azt állítják, hogy kárpátaljaiul beszélnek)*”.³⁵

Ezek az „áthatolhatatlan” nyelvjárások, melyeket sokan „kárpátaljai”-nak neveznek,³⁶ a hivatalos ukrán akadémiai álláspont szerint az ukrán nyelv helyi, regionális nyelvjárásai.³⁷ Mások viszont úgy vélik, hogy ezek az ukrántól különálló ruszin nyelv területi változa-

35 Eredetiben: „(it is) a melting pot of Hungarian, Slovak, Ukrainian and Roma cultures and has a fascinating social mix. It's also the home of Ukraine's best red wines and most impenetrable dialects (locals claim to speak Transcarpathian)”. Letöltés helye: www.lonelyplanet.com; letöltés ideje: 2016. 09. 18.

36 A kárpátaljai nyelvváltozatokról lásd még: Márku Anita: „*Po zákárpátszki*”: Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. „Líra” Poligráfcentrum: Ungvár, 2013.

37 Csucska, Pavlo: Русинська мова. In: Русинівський В. – Тараненко О. (eds.): Українська мова. Енциклопедія, Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана: Київ, 2000. 526–527.; Nyimcsuk, Vaszil: Закарпатський говір. In: Русинівський – Тараненко 2000. Українська мова, i.m. 174–176.; Szavojcska, Szvitlana: Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації. ВЦ „Просвіта”: Київ, 2011. 285–286.

tai.³⁸ Anélkül, hogy ebben a politikai, és nem nyelvészeti kérdésben állást foglalnánk,³⁹ azt tényként rögzíthetjük, hogy ezek a sajátos, az ukrán kodifikált sztenderd nyelvváltozattól (irodalmi és köznyelvtől) jelentős mértékben eltérő nyelvváltozatok Kárpátalja egyik turisztikai brendjévé, gazdaságilag is konvertálható erőforrássá váltak.⁴⁰ Jelentőségüket mutatja, hogy használati gyakoriságuk jelentős mind az ukrán, mind pedig a magyar almintá adatközlőinél (8. táblázat). A kérdőívet ukránul kitöltők körében a helyi regionális dialektus használati gyakorisága a leginformálisabb helyzetekben (a barátokkal és szomszédokkal való érintkezésben) meghaladja az ukrán és más nyelvek előfordulási gyakoriságát.

	ukrán minta	magyar minta
Munkahelyen	43,2	27,4
Bevásárláskor	59,6	28,9
Orvosnál	30,6	23,5
Hivatalokban	22,5	21,2
A szomszédokkal	77,8	13,1
Barátokkal	74,1	14,6
Iskolatársakkal iskolán kívül	58,7	4,6
Tv-nézéskor	31,6	2,9
Újságolvasáskor	26,6	2,3
Rádió hallgatásakor	26,6	3,2
Internetes oldalak böngészésekor	25,4	1,0
Facebookon és más közösségi oldalakon	29,2	2,0

8. táblázat: A helyi (kevert) ukrán nyelvváltozat használati aránya különböző helyzetekben az ukrán és magyar almintában (%)

- 38 Káprály, Mihály – Pop, Ivan: Язык подкарпаторусинский. In: Ivan Pop (ed.): *Енциклопедія Подкарпатської Русі*. Издательство В. Падяка: Ужгород, 2001. 425–430.
- 39 Erről bővebben: Csernicskó István: Ruszin nyelv Kárpátalján: tudományos kérdés ez? In: Fedinec Csilla – Illyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Kalligram: Pozsony, 2013. 293–313.; Uő: Русинська – мова або діалект? Освітлення проблеми на основі понять соціолінгвістики. In: Márku Anita – Tóth Enikő (szerk.): *Többnyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás*. RIK-U: Ungvár, 2017. 108–117.
- 40 Csernicskó István: Szeparatizmus vagy valami más? A kárpátaljai szláv regionális nyelvváltozatok gazdasági értéke. *Kisebbségkutatás*, 2014. 23 (3). 99–114.

A 8. táblázatban bemutatott adatokhoz kapcsolódóan érdekes, hogy az ukrán mintában sokan választották azt, hogy a családban „kárpátaljai nyelvjárásban” (is) beszéltek/beszélnek. A megkérdezettek 6-7 éves korában 129 családban (az adatközlők 16,1%-ánál) beszéltek otthon nyelvjárásban; a felmérés idején pedig 131 megkérdezett (16,4%) válaszolta azt, hogy otthon, családi körben nyelvjárásban társalognak.⁴¹ A nem sztenderd regionális dialektus gyakori és széles körű használatából ennek a nyelvváltozatnak a magas presztízse következtethetünk.⁴² A nyelvjárás magas presztízse, gyakori használata a regionális identitást is erősítheti.

Asszimiláció

A családban mindkét almintában a saját nyelv használata dominál (9. táblázat). Figyelemre méltó azonban, hogy az ukrán és a magyar almintában egyaránt nőtt azoknak az aránya, akik 6-7 éves gyermekkorukhoz képest ma már az ukrán nyelvet használják otthon a családban, és csökkent azoké, akik a magyart. Az ukrán mintában az adatközlő gyerekkorához képest jelentősen – 4,9%-ról 1,5%-ra – visszaesett az otthon oroszul beszélők aránya. A népszámlálás során kimutatott hasonló jelenséget kárpátaljai kutatók a reasszimilációval magyarázzák.⁴³ Valószínű, hogy kutatásunk ezen eredményei is erre vezethetők vissza.

	ukrán almintá		magyar almintá	
	6-7 éves korban	most	6-7 éves korban	most
ukránul	85,7	92,9	11,9	13,6
magyarul	4,8	2,4	87,8	86,1
oroszul	4,9	1,5	0,3	0,3
más nyelven	4,3	3,2	0	0

9. táblázat: Nyelvhasználat a családban az adatközlő 6-7 éves korában és ma, alminták szerinti bontásban (% az első helyen említett nyelvek)

Kutatási adatok szerint a kárpátaljai magyarok egy része nem magyar, hanem többségi (ukrán vagy orosz) tannyelvű iskolában szocializálódott. Bár pontos adataink nincsenek arról, hogy a közösség mekkora hányada végzett magyar, illetve nem magyar tannyelvű iskolát, a különböző empirikus kutatások adatai alapján következtethetünk ezekre az arányokra. A 10. táblázatban nyolc, a közösségben végzett kérdőíves kutatás ide vonatkozó eredményeit

41 Ebben a számban nincsenek benne azok, akik azt választották, hogy otthon ruszinul beszéltek/beszélnek. Három megkérdezett számolt be arról, hogy gyerekkorában ruszinul beszéltek otthon, és csupán egyetlen adatközlő családjában használják a ruszint most.

42 Csernicskó, 2014. Szeparatizmus vagy valami más, i.m.

43 Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköz Tanácsa, 2005. 20–21.

foglaltuk össze, melyek azt mutatják, hogy a mintában szereplő adatközlők mekkora hányada végezte magyar, illetve nem magyar nyelven az (általános) iskolai tanulmányait.

Kutatási program, év	A minta (fő)	Magyar tannyelvű iskolát végzett, %-ban	Nem magyar tannyelvű iskolát végzett, %-ban
Olvasásszociológiai, 1995 ⁴⁴	300	84	16
Mozaik, 2001 ⁴⁵	500	81	19
Rétegződés, 2003 ⁴⁶	573	85	15
Nyelvválasztás, 2006 ⁴⁷	516	87	13
Kárpát Panel, 2007 ⁴⁸	350	87	13
Nyelvválasztás, 2008 ⁴⁹	410	80	20
B-Fókusz Intézet, 1996 ⁵⁰	294	65	35
B-Fókusz Intézet, 2011 ⁵¹	550	55	45

10. táblázat: A magyar, illetve nem magyar tannyelvű (általános) iskolát végzett adatközlők aránya a kárpátaljai magyar közösségben néhány szociológiai, szociolingvisztikai kutatás adatai alapján

- 44 Gereben Ferenc: Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. Empirikus vizsgálat hat közép-európai ország magyar nemzetiségű lakossága körében. *Protestáns Szemle* 1995/3: 197–216.; Gereben Ferenc 2005. *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Budapest: Lucidus Kiadó.
- 45 Csernicskó István – Soós Kálmán: Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: Mozaik 2001. *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet: Budapest, 2002. 91–135.
- 46 Beregszászi Anikó – Csernicskó István *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. PoliPrint: Ungvár, 2006.
- 47 Molnár Anita: Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse – egy Kárpátalján végzett kutatás margójára. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó: Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, 2009. 439–446.; Molnár Anita: Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacs Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. PoliPrint: Ungvár, 2009. 122–127.; Molnár Anita: A tannyelv hatása a magyar nyelv helyzetére Kárpátalján. In: Garaczi Imre – Szilágyi István (szerk.): *A kultúra, a tudomány és a nemzet helyzete a Kárpát-medencében*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány: Veszprém, 2010. 189–201.; Molnár Anita 2010b. Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: Fábri István – Kötél Emőke (szerk.): *Határhelyzetek 3. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium: Budapest, 2010. 186–212.; Molnár Anita: Nyelvi ideológiák és nyelvválasztás összefüggéseiről a kárpátaljai magyarok körében. In: Kozmács István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science*. Univerzita Konstantína Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara: Nyitra, 2010. 53–63.
- 48 Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.) Kárpát Panel 2007. *A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái*. MTA Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2007.
- 49 Csernicskó István (szerk.): *Nyelvek, emberek helyzetek: A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. PoliPrint: Ungvár, 2010.
- 50 Dobos Ferenc *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011*. Kutatási jelentés. Kézirat. B-Fókusz Intézet: Budapest, 2011. Letöltés helye: <http://www.kmkf.hu/tartalom/asszimilacio.pdf>; letöltés ideje: 2017. 01. 27.
- 51 Uo.

A TANDEM 2016 adatai szerint az ukrán minta adatközlőinek abszolút többsége ukránul végezte tanulmányait az oktatás minden szintjén. Érdekes, hogy miközben magyar nyelvű óvodába és általános iskolába (főként alsó tagozatba) még viszonylag sokan jártak az ukrán almintá adatközlői közül, a felsőbb iskolai szinteken már jelentősen csökken a magyar nyelven tanultak aránya (11. táblázat).

A magyar mintában a középiskolai szint a legmagasabb iskolai fokozat, ahol a magyar nyelven tanulók aránya meghaladja a 70%-ot, a magasabb iskolai fokozatokban jelentősen visszaesik azoknak az aránya, akik magyar nyelven tanultak (11. táblázat).

	ukrán minta			magyar minta		
	ukránul	oroszul	magyarul	ukránul	oroszul	magyarul
óvoda	86,0	6,9	6,5	14,8	7,7	70,5
alsó tagozat (1-4. oszt.)	85,2	6,5	5,3	14,6	7,2	77,8
általános iskola	88,1	5,5	4,0	13,9	6,7	78,8
középiskola	91,6	5,5	2,7	16,8	7,7	75,2
szakiskola	94,6	2,9	2,5	26,6	18,2	51,0
technikum	92,2	5,2	2,6	30,3	28,4	34,9
egyetem (alapszak)	94,0	3,6	1,6	41,5	15,3	38,9
egyetem, mesterképzés	89,1	7,7	1,3	53,4	13,2	26,7

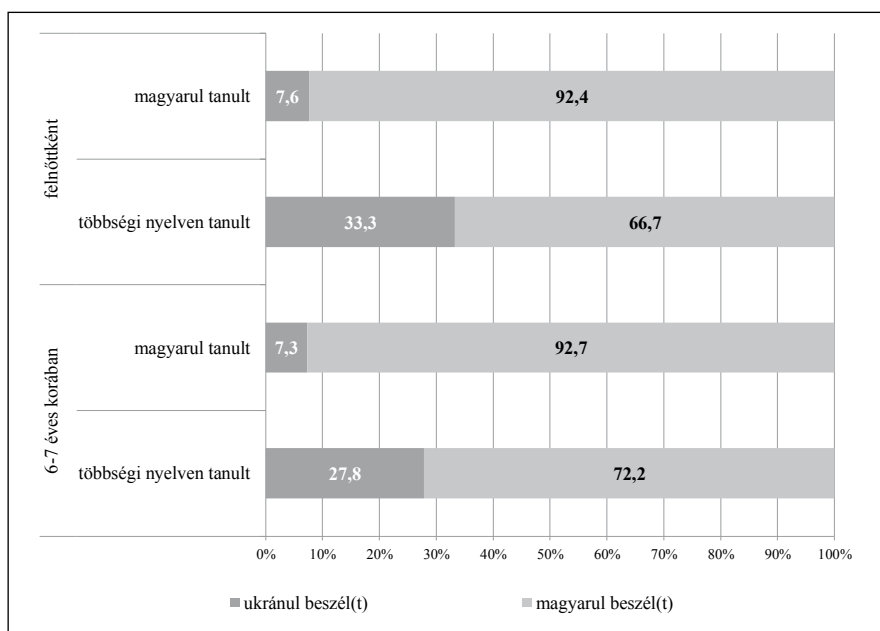
11. táblázat: Az egyes iskolatípusok tannyelve az ukrán és a magyar almintában (az adott intézménytipust elvégzettek %-ában)

Mindez azért érdemes figyelemre, mert korábbi kutatásaink rámutattak arra, hogy a kárpátaljai magyar közösségben szoros összefüggés mutatható ki az iskoláztatás nyelve és a családi nyelvhasználat között.⁵² A kárpátaljai magyar közösség 593 fős reprezentatív mintáján 2010-ben végzett kérdőíves vizsgálat adataiból kiderült például, hogy „Azok körében, akik nem magyar tannyelvű iskolába jártak, majdnem 40% azok aránya, akik nem csak a magyar nyelvet használják a családi érintkezésben [...]; miközben azok körében, akik magyarul tanultak, 93,16% csak magyarul beszél a szüleivel. Az eredményekből az is azonnal szembe-tűnik, hogy a többségi nyelven iskolázottak között minden ötödik válaszadó (21,74%) csak többségi nyelven beszél a szüleivel”.⁵³

⁵² Csernicskó (szerk.), 2010. Nyelvek, emberek helyzetek, i.m. 81–85.

⁵³ Uo. 81.

Ennek fényében megvizsgáltuk, hogy a TANDEM 2016 kutatás során a magyar mintában mutatkozik-e összefüggés az oktatás nyelve, illetőleg aközött, hogy milyen nyelvet használtak/használnak a családban. A 2016-ban nyert adatok összecsengenek a korábbi kutatás eredményeivel. A magyar nemzetiségűek körében azok, akik általános iskolai tanulmányaikat magyar nyelven végezték, jóval magasabb arányban használták 6-7 éves gyerekként és használják felnőtt korukban ma is otthon, családi körben a magyar nyelvet, mint azok, akik ukrán vagy orosz tannyelvű intézményben szereztek általános iskolai végzettséget. Az ukrán vagy orosz nyelvű általános iskolába jártak körében négyszer magasabb azoknak az aránya, akik a többségi nyelvet használták/használják otthon a családban (27,8% és 33,3%), mint azok között, akik magyarul tanultak (7,3% és 7,6%) az általános iskolában (9. ábra).

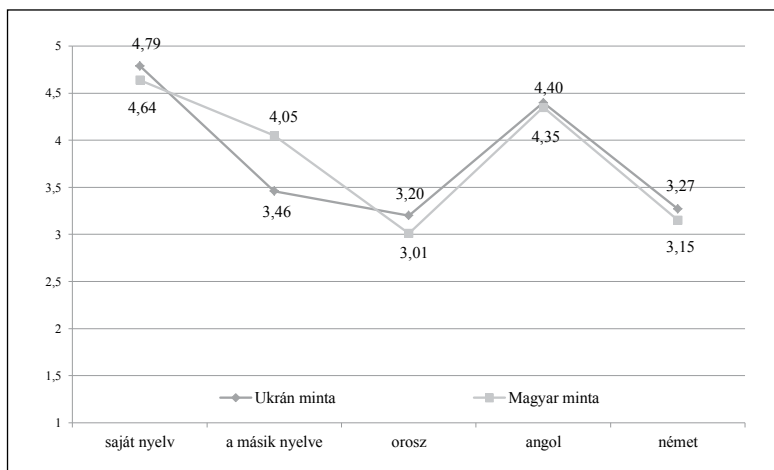

9. ábra: A családban használt nyelv és az általános iskolai tannyelv összefüggése a magyar mintában (%)

A fenti kutatási eredmények különösen fontosak, ha figyelembe vesszük Bartha Csilla kétnyelvűség-kutató szavait: „A támogató nyelvi jogi keretek, legfőképpen pedig a kisebbség nyelvén folyó oktatás alappillére lehet a nyelvmegőrzésnek”.⁵⁴

54 Bartha Csilla: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. In: Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó: Budapest, 2003. 56–75.

A nyelvek jövője szempontjából lényeges a presztízsük. A kutatás során ezért arra is rákérdeztünk, hogy gyermekük későbbi boldogulása érdekében mennyire tartják fontosnak adatközlőink az ukrán, a magyar, az orosz, az angol és a német nyelvet. Az egyes nyelvek fontosságát 1-től (egyáltalán nem fontos) 5-ig (nagyon fontos) terjedő skálán értékelték a megkérdezettek. Mindkét minta nagyon fontosnak tartotta a saját nyelvét. Az ukránok valamivel magasabb fontossági értéket tulajdonítottak saját nyelvüknek, mint a magyarok. Második legfontosabb nyelvként mind az ukrán, mind a magyar minta a globális világnyelvet, az angolt nevezte meg. A harmadik legmagasabb értéket mindkét mintában a másik nyelve kapta: az ukránok eszerint viszonylag magasra értékelik a magyar, a magyarok pedig az ukrán nyelv szerepét gyermekük jövője szempontjából. A magyarok körében azonban magasabb átlagértéket kapott az államnyelv fontossága, mint az ukránok körében a magyar nyelv. Mindkét minta valamivel fontosabbnak, hasznosabbnak tartja a jövő nemzedék számára a német nyelvet, mint az orosz (10. ábra).

10. ábra: Az egyes nyelvek fontossága a gyermekek későbbi boldogulása szempontjából az ukrán és a magyar mintában (öt fokú skálán kapott átlagértékek: 1=egyáltalán nem fontos, 5=nagyon fontos)

Összefoglalás

Kárpátalján – mind az ukránok, mind a magyarok körében – szoros a kapcsolat a nemzeti identitás és az anyanyelv megtartása között. Ez a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség vonatkozásában azt jelenti, hogy a nemzeti azonosságtudat megtartása egyben a magyar anyanyelv fenntartását is jelenti, illetve hogy a nyelvcseréssel nagy eséllyel a nemzeti identitás megváltozását is magával vonja.

Az Ukrajna egészére jellemző többnyelvűség – bizonyos megkötésekkel – Kárpátalján is jelen van. A kárpátaljaiak nyelvtudása nagy változatosságot mutat. A magyarok abszolút többsége saját bevallása szerint rendelkezik valamilyen szintű ukrán nyelvtudással, és az ukránok jelentős része ért, kisebb hányada beszél is ilyen vagy olyan fokon magyarul. Mind a többségi ukrán, mind pedig a kisebbségi magyar közösségre érvényes ugyanakkor, hogy körükben nagyon alacsony szintű más nyelvek, például a globális világnyelv, az angol ismerete. A nyelvismeret alacsony szintje megnehezítheti a kárpátaljaiak horizontális mobilitását, illetve rontja munkaerő-piaci esélyeiket és lehetőségeiket. Ez azt is jelenti, hogy ha javítani szeretnék a kárpátaljai magyarok gazdasági helyzetén, munkaerő-piaci pozícióján, akkor a nyelvtanítás az egyik olyan terület, ahová feltétlenül szükséges – anyagi és szakmai tökélet – invesztálni.

A kutatás adatai alapján megállapíthatjuk, hogy Ukrajna egészéhez mérten Kárpátalján sokkal kisebb az orosz nyelv funkcionális megterheltsége, és jóval nagyobb az ukráné. Konstatálhatjuk, hogy az ukrán anyanyelvűek jóval gyakrabban használhatják kizárólag anyanyelvüket a társadalmi élet különböző helyzeteiben, mint a magyarok. A nyelvhasználati színterek jelentős részén a magyar nyelv jellemzően más nyelvekkel (elsősorban az ukránnal) együtt, váltakozva jelenik meg. A kárpátaljai ukránok nyelvhasználatában egyértelműen az ukrán nyelv, illetve annak regionális változata dominál. A minta magyar része nyelvhasználatában a magyar nyelv tölt be meghatározó szerepet.

Az empirikus kutatás adatai alapján egyértelmű, hogy a magyar nyelven oktató iskolai hálózat megőrzése és fejlesztése alapvető fontosságú a magyar nyelv hosszú távú megőrzése szempontjából Kárpátalján. Szoros összefüggés mutatkozik ugyanis az oktatás tannyelve és a magyar nyelv családi használata, a magyar nyelv továbbörökítése között.